

LES CONFRARIES DEL ROSER AL PIRINEU I PREPIRINEU GIRONÍ EN ÈPOCA MODERNA. L'ENCÀRREC D'OBRES D'ART: MANIFESTACIÓ DE PODER LOCAL *

On es feia maig i hi havia molta devoció per la Santa Creu, les gales de la Mare de Déu del Roser no eren llúides. [...] Les festes del Roser i del maig solen ésser més freqüents per les contrades muntanyenques i per la Catalunya alta i vella que per les regions planes de la Catalunya nova, on té culte la Santa Creu.

JOAN AMADES, *Costumari Català*¹

**Caterina Capdevila
i Werning**
Universitat
Autònoma de
Barcelona

Resum

Les confraries devocionals en època moderna tenien un paper clau en les localitats catalanes, també les pirinenques. Propiciades per la Contrareforma, tot i que adaptades a les diverses localitats per part del mateix poble, eren agrupacions de persones (homes i dones, joves i vells, rics i pobres) que s'unien amb el pretext de mantenir el culte, però que més enllà de les tasques estrictament religioses van esdevenir nuclis actius de sociabilitat, d'unió i d'identitat, de caritat i d'ajuda mútua, propiciant, entre d'altres aspectes, les obres d'art més característiques i esteses de l'època moderna.

Entre les confraries devocionals, les del Roser van ser les més esteses, sobretot impulsades per la Contrareforma, que, per una banda, tenia la pretensió d'estendre un culte uniforme per a totes les regions catòliques, basat en la devoció a la Mare de Déu, i per l'altra, pretenia la implicació activa de tota la població en els rituals i cerimònies religioses, amb la mateixa finalitat de controlar i evangelitzar. Malgrat aquests intents, les confraries esdevenen associacions més locals que institucionals.

L'àmbit geogràfic dels Pirineus no és només un pretext que delimita l'objecte d'estudi, sinó que també aporta una sèrie d'aspectes que accentuen el poder de les confraries en aquesta zona; per exemple, el seu allunyament de la seu del bisbat impedeix un control directe de les tasques del rector i els confreres, i per tant dóna llibertat en la manera d'adaptar les noves imposicions en els cultes i les tradicions locals.

Paraules clau: art modern català, confraria, Mare de Déu del Roser, devoció popular, Girona.

* Aquest article és part del Treball de Recerca de Doctorat «Les confraries del Roser a la Diòcesi de Girona en època moderna: la devoció i els encàrrecs d'obres devotes», dirigida pel Dr. Bonaventura Bassegoda i Hugas, llegida al departament d'Art de la Universitat Autònoma de Barcelona el novembre de 2006. Aquest treball i el present article han gaudit de l'ajuda d'una beca predoctoral de Formació de Personal Investigador (FPI) (BES 2004-4509) concedida pel Ministeri d'Educació i Ciència dins del projecte d'investigació d'art modern (BHA2003-09140-C02-02) del departament d'Art de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Abstract

The devotional brotherhoods in the modern era had a key role in Catalan towns, also in the Pyrenean ones. Propitiated by the Counter-Reformation, although adapted in the different towns on the part of the same people, they were groups of people (men and women, young and old people, rich and poor ones) who joined to a pretext of sustaining the cult, but beyond the strictly religious tasks became active centres of sociability, union and identity, of charity and mutual help, propitiating, among other aspects, the most characteristic and spread works of art of the modern era.

Among the devotional brotherhoods, the ones of the Roser were the most spread, especially promoted by the Counter-Reformation, which, on the one hand, had the pretension of spreading a uniform cult for all the Catholic regions, based on the devotion to the Virgin Mary, and on the other hand, aimed for the active implication of all the people in the rituals and religious ceremonies, with the same purpose of controlling and evangelizing. In spite of these attempts, the brotherhoods become associations more local than institutional ones.

The geographical area of the Pyrenees is not only a pretext that delimits the object of the study, but also brings a series of aspects that emphasize the power of brotherhoods in this area; for instance, its distance from the diocese see impedes a direct control on the rector and confreres, and therefore it gives freedom in the way to adapt the new impositions in the cults and local traditions.

Keywords: Catalan baroque art, brotherhood, Virgin of the Rosary, popular devotion, Girona.

Avui en dia és difícil imaginar com eren els interiors de les esglésies del Pirineu; el pas del temps, les guerres i l'oblit, han canviat notablement l'aparença de les capelles de les nostres parròquies. És difícil adonar-se que en totes les capelles hi manquen elements que temps enllà havien estat indispensables per entendre l'espai sagrat. Entre aquests elements oblidats, un dels més importants era el retaule. Joan Amades estava poc documentat pel que fa a les diferències devocionals entre les zones de muntanya i la plana, ja que la devoció del Roser fou viscuda en tots els àmbits del Principat; malgrat això, mostra que, si més no, es tenia la visió que la devoció del Roser era més viva a les zones muntanyenques.

Els retaules desapareguts, la gran majoria cremats durant la Guerra Civil, formen part de la història i de la cultura de les parròquies i dels pobles, són petites peces d'història local que permeten reconstruir la nostra cultura, de la qual els retaules i la devoció del Roser en són una part.²

Les confraries devocionals —associacions de fidels dedicades a mantenir i propagar un culte determinat— eren institucions poderoses dins el seu petit nucli d'abast; sobretot es troben en una situació privilegiada perquè eren associacions situades entre l'Església insti-

tucional i la religiositat local,³ posició que els dóna un cert poder i llibertat per aconseguir molts dels seus propòsits, entre aquests, els encàrrecs d'obres devotes. Les confraries esdevenen associacions on tot el poble es troba implicat, fins al punt que és el mateix poble el que exerceix aquest poder segons les seves necessitats.

L'àmbit geogràfic, que en el títol es defineix com a Pirineu i Prepirineu gironí, està condicionat per dos aspectes. El primer és la delimitació de la diòcesi de Girona: un estudi sobre religiositat local i religiositat institucional s'ha d'emmarcar coherentment dins l'àmbit administratiu religiós, que en la Catalunya d'època moderna són les diòcesis.⁴ En segon lloc, la delimitació és orogràfica i cultural: darrere els conceptes de Pirineu i de Prepirineu s'amaguen diverses idees, més enllà de la concepció geogràfica. Evidentment identifiquem el Pirineu per la regió muntanyenca del nord de Catalunya (i a nivell estatal d'Aragó i Navarra), però a més a més, és inevitable pensar en la mitificació del territori; és a dir, s'ha inventat el concepte de muntanya i de tradició, estretament relacionat amb el romanticisme europeu i amb el sorgiment dels nacionalismes, que a Catalunya són introduïts sobretot pels folkloristes del segle XIX i el moviment excursionista, i són aquests els que ajuden a crear la idealització del Pirineu com un símbol de la catalanitat.⁵ Així doncs, el Pirineu és també un àmbit simbòlic, que fàcilment es pot estendre a les zones de muntanya que estrictament no són Pirineu.

Les confraries del Roser es trobaven instal·lades en parròquies, sufragànies i altres esglésies de la diòcesi; al Pirineu i Prepirineu s'han documentat fins al moment una quarantena de temples que tenien en una de les seves capelles laterals la fundació d'una confraria del Roser.⁶ I, tot i que malauradament avui no es conserva quasi cap obra d'art relacionada amb aquesta devoció, en els segles d'època moderna «apareix la confraria del Roser a totes les parròquies gironines, i no semblen pas recent fundades: totes tenen llur altar ben assentat».⁷

La parròquia, principal òrgan de poder

Abans de parlar pròpiament de les confraries és necessari entendre una altra institució, la parròquia, sense la qual no es concebria la confraria. La parròquia en època moderna, com en èpoques anteriors, era realment un dels centres locals més poderosos, sobretot per la seva multiplicitat de funcions: era un centre religiós, un centre administratiu, un nucli de sociabilitat i va esdevenir un element identitari del poble, funcions que adoptaran les confraries del Roser.⁸

La parròquia era, en primer lloc, una institució religiosa. Els lligams que s'establien entre els feligresos (que aleshores es podia considerar que eren tots els habitants) i la seva parròquia eren els que atorgaven el poder a aquesta institució, que era present tant en la vida

diària com en els moments més especials de la vida de les persones. Els feligresos acudien a la parròquia per rebre els sagraments i tots els rituals de pas, a través dels quals quedaven units a la institució de l'Església, ja sigui d'una manera íntima i individual, com també d'una manera general, en tant que quedaven inscrits en els registres de l'Església.

A més de dur a terme les tasques religioses, la parròquia era un veritable centre administratiu, i sobretot, un nucli de sociabilitat que per extensió esdevé un indret a través del qual s'identifica tota la població. Territorialment, la parròquia delimita un terme parroquial, i per tant, una regió determinada, un tros de terra on els habitants s'aferren per afirmar la seva identitat. La parròquia era l'única institució de trobada de la gent del poble, i per això era un espai on es faciliten les relacions socials.⁹ Malgrat ésser un nucli tan important per als feligresos, cal no oblidar tampoc que la parròquia era l'últim esglaó de la jerarquització de l'Església predicada per la Reforma, i que, per tant, era una institució molt important per a l'Església institucional, ja que era a través de la parròquia i el rector que es tenia contacte amb el poble, i conseqüentment, també era la peça clau per controlar-lo.¹⁰

Els rectors d'aquestes parròquies pirinenques i més rurals, molt sovint estaven lluny dels preceptes de l'Església, ja que ells mateixos eren part de la comunitat i de la parròquia, perquè eren habitants del mateix poble. Malgrat aquest fet, la idea de l'Església de la Reforma era usar el rector com a persona encarregada d'introduir els nous ideals discutits en el Concili de Trento. En la majoria de pobles petits, per tant en moltes regions de muntanya, el rector no aconsegueix inculcar massa ideals, ja que ell mateix era partícip de la cultura popular. Els processos d'introducció dels diferents ideals fou a les zones de muntanya un procés llarg, que encara s'està produint al segle XVIII.¹¹

Les parròquies eren, doncs, vertaders centres de poder local. Les confraries es funden en aquests nuclis de poder i de sociabilitat, creant institucions legals de persones, amb la finalitat de propagar i mantenir un culte determinat, i que per extensió, adapten algunes de les característiques que tenen les parròquies: són nuclis de sociabilitat, d'identitat, i en la seva mesura, centres de poder.

La devoció del Roser: característiques i expansió

The issue is complicated, as the rosary is more than a prayer in the conventional sense. It is also a literary text, a ritual and social practice, as well as an object of religious art. (Anne Winston-Allen, *Stories of the Rose*)¹²

La devoció del Roser ja existia en època medieval, però no és fins a l'època moderna, a partir del segle XVI, que rep un veritable impuls. Aquest impuls es deu als interessos de l'Església reformista, la qual aconsegueix crear un tipus de devoció molt particular i que va

ser una de les claus de l'èxit de la devoció. Aquesta devoció està formada per un complex entramat d'elements simbòlics, elements populars, pràctiques religioses i d'altres aspectes institucionals, que s'entrellacen d'una manera que sovint fa difícil valorar-los separatament.

Per una banda s'uneixen una sèrie d'elements simbòlics que caracteritzen la devoció, i per altra banda hi ha dos elements de culte que defineixen la pràctica. Els elements simbòlics són tres, que a més a més són elements pròxims a la devoció popular: la Mare de Déu, la rosa i el psaltiri. La Mare de Déu és la intercessora divina més propera als fidels, que a diferència dels sants, té el component més humanista i maternal que encara la converteix en una figura més popular; la rosa té, des de temps antics, diverses implicacions simbòliques que donen peu a moltes interpretacions,¹³ però la que interessa en aquest moment és la relació que té amb les festes primaverals i les festes de maig, festes populars i vives en tot el Principat; per últim, el psaltiri és el tercer element simbòlic que configura la devoció; també és un element popular, usat per comptar les pregàries, i que existeix des de molt abans de la devoció del Roser, però que s'adapta a la devoció mariana propiciant el rés dels misteris de la Verge i de Crist.

Per altra banda, les particularitats del culte també ajuden a popularitzar aquesta devoció; es tracta de la dualitat entre una pràctica col·lectiva i alhora una pràctica intimista i individual. La devoció del Roser gaudeix d'ambdues pràctiques: és una devoció col·lectiva i pública —com es demostra en les processons, les misses, les diverses festivitats, entre d'altres— i és una devoció individual i privada, es viu amb la família a la llar, on es resa el rosari de forma individual o familiar.

Es tracta, doncs, d'una devoció transversal i complexa, on hi entren en joc diversos elements, que de fet són els que caracteritzen la devoció i n'asseguren el seu èxit. I com es veurà més endavant, aquests són els elements que aglutina la confraria.

Com ja he apuntat anteriorment, la implantació i l'extensió de la devoció del Roser va donar-se en època moderna de mans de l'Església de la Contrareforma, juntament —o dins d'aquesta— amb els frares dominics. Per tant, quan es parla de la devoció del Roser, és indispensable tenir present la Reforma catòlica de forma transversal i constant. De fet, la historiografia ha considerat com les tres grans causes de l'auge de la devoció del Roser la Contrareforma, els dominics i la Batalla de Lepant; cal dir, però, que les tres causes s'han d'englobar dins les pretensions de la Reforma.¹⁴

A grans trets, la Contrareforma pretenia una uniformització del culte, a través de la devoció de la Mare de Déu —en part per contradicció a l'adversitat dels protestants per les figures marianes—, i sobretot per exercir un control directe dels seus feligresos, evitant la devoció a cultes locals o no estrictament «catòlics». A partir d'aquesta devoció la Contrareforma volia arribar a tots els indrets, tot i que aquells de més fàcil accés van ser les ciutats, on hi

havia els convents de dominics, i on també hi havia una acumulació de religiosos més gran que en altres zones. Així, a les zones de muntanya aquesta propagació va ser més lenta i menys insistent.

Els dominics van ser els propagadors del culte, tant per l'impuls que van rebre de les altes esferes, és a dir, els bisbes, com també a través de la predicació dels frares a nivell local. La creació del rosari tal i com es propaga en època moderna és obra dels dominics, que s'encarreguen de crear una pregària equiparada als 150 salms de David, formant una oració de 150 avemaries i 10 parenostres, i lligat amb el psaltiri com a oració, també adapten l'instrument del rosari, és a dir, el collar de denes per comptar les oracions.

Els sermons eren els instruments de què disposaven els frares dominics per adoctrinar. Des dels diversos convents de predicadors, els frares es traslladaven a les diverses parròquies, i predicaven des dels púlpits.¹⁵ També seran els encarregats de crear les confraries del Roser. A la zona pirinenca gironina no hi ha cap convent de dominics, els més propers de la diòcesi són a Girona, Castelló d'Empúries i Peralada. Malgrat la distància, com que la regió delimitadora dels dominics es diferencia de la de les parròquies, la mobilitat entre diòcesis dels frares dominics era normal.¹⁶ A la zona pirinenca devia ser important la influència del convent de Puigcerdà.

Evidentment, el motor de la devoció són les gràcies i indulgències que es concedeixen; el papa proporcionava tot tipus de beneficis relacionats amb el Roser, des d'inscriure's a la confraria, fins a resar el rosari, passant per visitar diferents capelles del Roser i anar a les processons. És a dir, a través de la Mare de Déu del Roser, els confreres es guanyaven l'eternitat al cel, i s'asseguraven la tranquil·litat de la seva ànima en el més enllà, ja que els confreres continuarien resant per les seves ànimes.¹⁷

Una devoció de confraria

És en les confraries del Roser on la devoció pren la seva forma i la seva esplendor: la confraria és la raó de ser de la devoció. És una devoció que es propaga a través de la confraria, però de tal manera que és una devoció que quasi no es pot entendre sense confraria; així que la confraria és un element configurador, necessari, doncs, indispensable per a la devoció col·lectiva del Roser.¹⁸ Les característiques de la devoció que anteriorment s'han assenyalat prenen sentit en el si de la confraria, en tant que aquesta és l'escenari on es duen a terme; és la institució que canalitza la religiositat, tant pel que fa a la propagació del culte com pel control de les pràctiques.

Les confraries es poden definir a partir de tres aspectes: la devoció, la sociabilitat i la identitat, i el control, elements que en part els atorga la parròquia. La devoció és el principal motiu de ser de la confraria; aquesta s'encarrega de propiciar el culte, tant a nivell individu-

al, amb el r  s del rosari en l'àmbit familiar, com a nivell col  lectiu, que correspon a la part festiva i cerimonial del culte, aspectes especialment destacats per les confraries.

Les confraries esdevenen institucions de sociabilitat, com també ho són les obrieres.¹⁹ Aquestes associacions són les úniques institucions formals on la gent es pot reunir, i encara que el pretext sigui religiós, aquestes associacions permetien el contacte amb la gent i defugir la rutina i la quotidianitat laboral. La vida col  lectiva en l'àmbit de la confraria crea un sentiment de comunitat, és a dir, un referent d'identitat.²⁰ Aquests aspectes es relacionen amb les tasques d'integració simbòlica i de reproducció de la identitat, que crec que són uns dels aspectes més interessants i cabdals per entendre l'èxit d'aquestes associacions, com també la importància de les imatges i els símbols com a representants d'aquesta identitat. Les confraries, a través de la parròquia i el veïnatge de masos, formen un nivell d'identitat identificable que es correspon a un tipus de vivència religiosa.²¹

I per últim, pel que fa a l'aspecte de control em refereixo al paper de la Contrareforma i la gran incidència que exerceix en les confraries del Roser, com ja s'ha dit abans (l'inter  s i la implicació dels bisbes, el control dels dominics, la revalorització del paper del rector).

El control de les parròquies i altres temples per part de l'Església es feia a través de les visites pastorals. En aquestes visites, el bisbe o els visitadors generals nomenats per ell, revisaven els aspectes materials i immaterials de les capelles; apuntaven allò que no seguia els seus preceptes, parlaven al rector, li assenyalaven els canvis que havia de realitzar a la parròquia, i en alguns casos es posaven sancions. En els pobles de muntanya, les visites pastorals eren molt menys freqüents, sobretot per la dificultat d'accés i el mal estat dels camins; i si es realitzaven, no solia fer-les el bisbe en persona. L'absència d'un control directe havia de donar certa llibertat a les parròquies de muntanya, que en certa manera esdevenien encara un xic aïllades del moviment contrareformista que era més potent a les ciutats i prop de convents de dominics.

Xavier Sol   assenyalava en la seva tesi aspectes que diferenciaven les visites de les parròquies muntanyenques de la resta. D'entrada, per a la realització de les visites ja es distingeix entre urbanes i rurals; per tant, ja es marca una diferència a priori. En segon lloc, en la majoria de llocs, només es visitaven els temples principals, i es deixaven de banda esglésies més petites i menys influents, que en molts casos corresponien a parròquies muntanyenques. Per últim, també destaca que els camins en mal estat dificultaven les visites a les parròquies m  s aïllades.²²

El poder local de les confraries del Roser

La característica principal per la qual s'han definit les confraries del Roser és el seu vessant popular, fet que es justifica per l'ingrés obert i vertical dels membres, és a dir, ingrés obert

en tant que gratuït, i vertical perquè no es realitza cap restricció de posició social o econòmica per formar part de la confraria.²³ Tampoc no es pot arribar a l'extrem de qualificar-les com a institucions de «concòrdia ideal»,²⁴ ja que les desigualtats i diferències no desapareixen totalment en el si de la confraria: els alts càrrecs, de pabordes i pabordesses, eren normalment ocupats per membres amb poder o estatus social elevat. Tot i així, és una diferència que s'assenyala amb altres confraries devocionals i de gremi en què l'entrada mateixa era restringida. A més a més, també cal desmentir que la gratuïtat fos sempre així, ja que en la gran majoria de casos es demanava la voluntat, que al cap dels anys es converteix en una quota anual, o bé cal pagar per mantenir certs serveis.²⁵ Però aquests fets esdevenen trivials quan es comprova que la gran majoria del poble estava inscrit a la confraria.²⁶

Els confreres del Roser duïen a terme diverses tasques en el si de la societat; les més conegudes i documentades eren les processons el primer diumenge de mes, sobretot destacades les del primer diumenge de maig i el primer diumenge d'octubre, processons totes elles que acabaven davant la capella del Roser amb el cant dels goigs. Les confraries eren dinamitzadores de la vida social, mitjançant la realització de banquetes, balls i diverses activitats on tot el poble participava.

A través de la gestió dels seus ingressos es pot veure quina era la incidència de la confraria en la societat, i en certa manera, el grau de poder que exercien. Els ingressos de les confraries provenien de diverses activitats, com les rifes, els balls de majorales, les recol·lectes, i fins i tot alguns impostos per l'ús d'espais públics. A més a més, tenien propietats que podien gestionar per finançar-se, com per exemple la confraria del Roser de Tortellà, que ven una casa i un hort a un particular.²⁷ Fent una anàlisi dels testaments, es pot veure que la confraria del Roser és la que rep més deixes, i també és la que presenta més confreres que volen ser enterrats a les capelles.²⁸

Aquestes són petites manifestacions del poder que exercien les confraries en el si de la comunitat, i que afectaven tant la vida social, amb les festivitats, com l'econòmica, com la més personal i religiosa.

Els retaules del Roser

Molt pocs són els retaules del Roser que avui es conserven; es creu que el percentatge de retaules destruïts a la diòcesi de Girona (dedicats a totes les advocacions) s'elevaria a un 95%, així que malauradament només en restaria una petita part. Al Pirineu i Prepirineu gironí només es pot parlar de dos retaules del Roser conservats, el de Beget i el d'Olot, ambdós del segle XVIII. Sortosament, travessant les fronteres polítiques, trobem una gran quantitat d'exemples, com ara a Prats de Molló, Rivesaltes, Perpinyà, i a la gran part de parròquies de la Catalunya Nord, ja que no van patir els efectes de la Guerra Civil.²⁹ Per a l'anàlisi de les

obres desaparegudes els investigadors s'han de centrar en l'estudi documental: és essencial la lectura dels contractes, però també, en aquest cas, de la documentació relacionada amb les confraries, com els mateixos llibres de confraria, les lletres episcopals i les visites pastorals.

A partir d'aquesta documentació les notícies sobre retaules creixen considerablement. Depenent d'on s'estableixin els límits del Pirineu i del Prepirineu, es poden comptar uns quaranta indrets amb confraries, i un nombre menor de retaules. En total, se sap que de les quaranta-dues confraries documentades, només en onze no es té notícia de retaules, tot i que això no vol dir que no en tinguessin; senzillament, no n'hi ha documentació. És plausible que en totes les capelles on es fundava la confraria hi hagués, si no un retaule, sí una imatge de la Mare de Déu del Roser. Com diu Marquès, «Qui diu confraria, diu altar, i gairebé sempre, capella pròpia», i «les llicències de col·locar un nou altar en un temple solen comportar el requisit d'assegurar la construcció del retaule i de dotar amb una fundació una llàntia».³⁰

Els fidels viuen en una cultura de la imatge —i cal recordar sobretot que la gran part de la població era analfabeta—: la devoció i la religió es viu a través d'estatuetes de sants i verges, que funcionen com a intercessors, traspasant la funció representativa i convertint-se en veritables ídols, en tant que imatges on es condensa un poder sagrat,³¹ fet que porta al decret sobre les imatges del Concili de Trento, el qual posa les coses a lloc, és a dir, prohibeix l'adoració de les imatges com a ídols, tot i que intenta buscar el sentit pedagògic i educatiu d'aquestes representacions tan poderoses. Els retaules, les estampetes, el rosari, els gravats, els llibres, les petites imatges..., formen part del cosmos quotidià, que lliga poderosament els éssers amb la divinitat en la cultura catòlica. Les imatges del Roser són presents en gran part del panorama cultural i simbòlic de les terres catalanes, i s'eleva com un símbol d'una gran comunitat de persones.

La gran majoria d'obres d'art conservades i destruïdes al nord de Catalunya foren encarregades per les confraries, sovint juntament amb les obreries i les universitats. En la Catalunya d'època moderna, a diferència de l'època medieval, no existia un nucli cortesà, ni habitaven a les ciutats nobles i rics que poguessin acostar els gustos estrangers a les nostres terres, ni tampoc invertir grans fortunes en obres majestuoses, realitzades amb materials sumptuosos per artífexs estrangers, que per tant, permetien introduir els nous gustos, en aquest cas italians. Així doncs, a diferència d'aquests encàrrecs cortesans i nobles, l'art que s'encarregava aleshores era un art de demanda social, és a dir, un art devot i popular. El poble, representat majoritàriament per aquestes confraries populars, necessita les obres i s'encarrega col·lectivament d'aconseguir-les. I és aquí on es mostra el poder d'aquestes institucions.

Els retaules, que són les obres encarregades per excel·lència, poden arribar a ser mobles monumentals i exuberants, com és per exemple el cas del retaule del Roser encarregat per la confraria del Roser d'Olot.³² Aquestes obres d'art ocupaven el lloc més rellevant en l'es-

cenografia i en el culte religiós; l'altar era l'escenari principal on es realitzaven gran part de les activitats del Roser; era, a més a més, el lloc simbòlic on s'havia instaurat la confraria, on se celebraven les misses, on començaven i finalitzaven les processons i on es cantaven els goigs. És, doncs, el lloc adequat per ubicar-hi el retaule, ja que aquest moble litúrgic té la finalitat d'exaltar l'altar, captar l'atenció dels fidels cap al lloc on es realitza la missa, i sobretot, glorificar la divinitat.

Els retaules són, doncs, una de les peces claus per mostrar el prestigi de la confraria, i tant aquests mobles litúrgics com les imatges processionals han de ser el màxim de majestuosos. Sovint són grans obres, que sobten per la magnitud i per la relació amb els aparentment pocs recursos de la confraria. Per al poble, extensió de la confraria, el retaule és un símbol de poder i d'identitat, on no cal escatimar cap esforç, ans al contrari. Les confraries s'organitzen per aconseguir els recursos necessaris: el bací, les recol·lectes, les rifes, i també la feina en dies festius, la mà d'obra gratuïta per ajudar en la construcció de les obres, o bé la donació de materials per a la mateixa realització, tot era vàlid per a la construcció d'aquestes obres. Els confreres es bolquen en la realització de les obres; per exemple, a Castellfollit de la Roca els confreres es venen els ciris per poder pagar el retaule del Roser, com a Cogolls. A Olot, a la capella del Roser del convent del Carme, els feligresos ajuden a construir la capella per estalviar de pagar mà d'obra.³³ Així doncs, els retaules, les imatges processionals i el parament necessari per a l'escenografia del culte, són una manifestació material del poder que exerceixen les confraries.

Encara que es tracti d'encàrrecs realitzats pel poble, no es tractava forçosament d'obres ideades pels confreres; els retaules i imatges del Roser segueixen ja una tipologia i una iconografia que formen part de la seva simbologia i de la marca unificadora de la Reforma, i que han estat ideades per les altes esferes de l'Església.

La iconografia dels retaules del Roser és una porta oberta a la història i a la creació del mateix culte. Hi ha elements que apareixen en totes les representacions del Roser, i pocs elements que creïn obres d'art especials. La Verge, els rosaris, les roses, sant Domènec i, en els grans retaules, els misteris del Roser, apareixen en tots els retaules.

La pràctica de la devoció marca en certa manera la configuració de les obres. El rés del Rosari s'acompanya de la meditació en els quinze misteris del Roser, en tant que per cada deu avemaries i un parenostre es té present un misteri. Aquests misteris es divideixen en cinc misteris de goig, cinc misteris de dolor, i cinc misteris de glòria.³⁴ Seguint el que diu Taix, cal que els feligresos segueixin els quinze misteris visualment, per tant, que es tingui una imatge davant, sigui un gravat o un retaule, i si no que la «pinti amb el pensament».³⁵

La imatge principal en els retaules és la de la Mare de Déu del Roser i ocupa el lloc central: és una imatge de la Verge que apareix dempeus, pot aparèixer amb el nen en braços, però sempre durà el seu atribut, el psaltiri o rosari en una mà, i pot ser que el nen en dugui un

altre. En la majoria de casos també apareix sant Domènec agenollat a la dreta de la Mare de Déu, rebent el rosari que li ofereix la Verge, i pot ser que, en alguns casos, aparegui santa Caterina de Siena —santa dominica— agenollada a l'altre costat rebent el rosari del nen. Aquesta escena pot anar encerclada d'una garlanda de roses o pot aparèixer d'alguna manera el símbol de la rosa.

En els grans retaules podien aparèixer els quinze misteris, tot i que en molts d'ells només n'apareix una part. És el cas del primer retaule de Beget, on apareixen vuit misteris, o bé el retaule de Sant Iscle de Colltort, on n'hi ha deu,³⁶ o bé a Espolla, on es demana que només es pintin cinc misteris.³⁷ L'organització d'aquests misteris es pot donar de maneres diferents, tot i que és bastant comú que al pis superior hi hagi els misteris de glòria, al pis central els misteris de goig, i al pis inferior, els de dolor, exceptuant la crucifixió, que en molts casos se situa a l'àtic, si no és ocupat per la coronació de la Verge.

L'entorn on es creen les confraries, en aquest cas les zones muntanyenques, porta que molt sovint siguin els mateixos artífexs els que realitzen les mateixes obres en diferents indrets: és a dir, un artífex, o un taller, sol tenir una àrea d'influència concreta, on realitzarà gran part de les obres. D'aquesta manera, la família Vilanova realitza gran part dels retaules del Roser del Prepirineu gironí de principis del XVII; sembla que el seu taller està ubicat a Olot, i des d'aquest punt reben encàrrecs de la contrada, com ara d'Argelaguer, de Beget, de Sant Iscle de Colltort, de Sant Miquel de la Pera i Begudà,³⁸ mentre que a la família Payrachs se li encarregaran els retaules de Maçanet de Cabrenys, Espolla, Darnius i Agullana (entre d'altres de la plana de l'Empordà).³⁹ A més a més, els confreres coneixen les obres dels artífexs, ja que poden ser retaules ubicats en parròquies veïnes, i molt sovint demanen, en el contracte, que es realitzi un retaule igual que el que coneixen. Per exemple, és el cas del retaule d'Argelaguer, en què es demana per contracte que sigui igual que el retaule de Besalú; o el de Sant Climent Sescebes, on es demana que el tabernacle sigui igual que el de Capmany.⁴⁰ Cal recordar que aleshores l'originalitat i la innovació no era una categoria artística necessària per a les obres d'art, sinó que allò que es volia era un objecte devot, una obra sagrada necessària per al culte.

Així doncs, aquestes associacions populars tenien una gran influència en la vida religiosa, social i econòmica dels pobles. Un poder que perdurà fins al segle XVIII, moment en què l'Església i el règim borbònic decideixen prohibir les confraries devocionals, ja que s'havien pres massa llibertats: eren associacions massa populars i massa festives, institucions supèrflues i amb despeses excessives; és a dir, tenien massa influència en la societat.⁴¹ De tot el Principat, a finals del XVIII Girona és el corregiment amb més confraries, i també amb més despeses; gran part de les confraries del nord de Girona sobreviuen a aquestes prohibicions, i moltes d'elles encara són vives al segle XX, tot i que el seu àmbit de poder és més reduït i substancialment diferent.

Notes

- 1 Joan AMADES (1983), *Costumari català. El curs de l'any*, vol. III, Barcelona, Salvat i Edicions 62, p. 373.
- 2 Sobre la devoció del Roser a Catalunya cal destacar Valeri SERRA i BOLDÚ (1925), *Llibre d'or del Rosari a Catalunya. Història, etnologia, folklore, arqueologia, imatgeria, bibliografia*, Barcelona. Sobre els orígens del Rosari i la seva formació, Anne WINSTON-ALLEN (1997), *Stories of the Rose. The Making of the Rosary in the Middle Ages*, Pensilvània, The Pennsylvania State University Press.
- 3 Tomás A. MANTECÓN MOVELLÁN (1990), *Contrareforma y religiosidad popular en Cantabria. Las cofradías religiosas*, Santander, Universidad de Cantabria, p. 23.
- 4 La documentació treballada han estat els llibres de confraria del Roser, majoritàriament procedents de l'Arxiu Diocesà de Girona (ADG). La zona concretament treballada seria el que en època moderna coincideix amb l'Ardiaconat de Besalú i la part nord de l'Ardiaconat de l'Empordà, és a dir, el que avui en dia seria l'Alta Garrotxa i l'oest de la Garrotxa —la Vall d'en Bas—, el nord de l'Alt Empordà i una petita part del nord del Ripollès (ja que la major part pertanyia a la Diòcesi de Vic).
- 5 Joan PRAT (1991), «Historia», a J. PRAT; U. MARTÍNEZ; J. CONTRERAS; i I. MORENO (eds.), *Antropología de los pueblos de España*. Madrid, Taurus, p. 13-32; LI. PRATS; D. LLOPART; i J. PRAT, (1982), *La cultura popular a Catalunya. Estudiosos i institucions (1852-1981)*, Barcelona, Alta-fula. Llorenç PRATS (1996), «Catalunya», a Matilde FERNÁNDEZ MONTES (coord.), *Etnología de las comunidades Autónomas*. Aranjuez, Doce Calles; Madrid, CSIC, p. 303.
- 6 Les parròquies on hi havia confraries del Roser són, seguint ordre cronològic de notícies conegudes: Olot, Besalú, Castellfollit de la Roca, Sant Llorenç de la Muga, Begudà, Ridaura, Batet, Santa Pau, Argelaguer, Llers, Sant Climent Sescebes, Capmany, Sant Esteve d'en Bas, la Pinya, Maçanet de Cabrenys, Sant Privat d'en Bas, Agullana, Rocabruna, Darnius, Mieres, Beget, Tortellà, La Cot, Setcases, Joanetes, Espolla, Biure, Sant Iscle de Colltort, Sant Miquel de la Pera, Sant Miquel de Campmajor, Cogolls, Sant Ferriol, Beuda, Castellar de la Muntanya, les Preses, Torralles, el Clot de Bianya, Molló, la Jonquera, Vall del Bac, Albanyà, Sant Joan dels Balbs. Per a les fonts, vegeu Caterina CAPDEVILA i WERNING, *Op. cit.*
- 7 Xavier SOLÀ i COLOMER (2005), «La Reforma Catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: Els Bisbats de Girona i Vic (1587-1800)», dirigida per r. Joaquim M. Puigvert, UdG, p. 740. Visita pastoral del bisbe Pere de Montcada realitzada el 1621.
- 8 Sobre la importància de la parròquia vegeu: Henry KAMEN (1998), *Canvi cultural a la societat del segle d'or. Catalunya i Castella, segles XVI-XVII*, Lleida, Pagès, p. 212; sobre la parròquia en època medieval, però vàlid per a l'època moderna: Imma PUIG i ALTEU (1986), «Les visites pastorals a la diòcesi de Girona. Segle xv», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXVIII, p. 212-241.
- 9 James AMELANG (1993), «Institucions no institucionals? Els fonaments de la identitat social a la Barcelona moderna», *Pedralbes, Revista d'història moderna*, núm. 13-II, p. 396. En aquest article es destaca la importància de les institucions que són més populars i no institucionalitzades com els centres més importants de relació, organització i identitat.
- 10 Joaquim M. PUIGVERT i SOLÀ (2000), *Església, territori i sociabilitat (s. xvii-xix)*, Vic, Eumo, p. 20. Alhora citat de CM CIPOLLA (1991), *Entre la historia y la economía. Introducción a la historia económica*, Barcelona, Crítica, p. 197-201, i M. ARTOLA (1991), «Conclusiones», a E. LA PARRA; i J. PRADELLS (ed.), *Iglesia, sociedad y Estado en España, Francia e Italia (ss. xviii al xx)*. Alacant, Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Diputación Provincial de Alicante, p. 185-192.
- 11 La situació dels rectors era realment deplorable: no residien a les parròquies, tenien concubines, participaven en diversos negocis, entre d'altres; la Reforma proposa un «rector ideal», com també va apostar per un «bisbe ideal», ja que calia transformar el rol del rector per poder adoctrinar els feligresos. J. M. PUIGVERT, *Op. cit.*, p. 53-57.
- 12 Anne WINSTON-ALLEN, *Op. cit.*, p. XII.

- 13 Sobre la simbologia del rosari: S. BAVIERA (1988), «Simbologia del rosario», *La Candida Rosa. Il Rosario nell'arte centese ed emiliana dal XVI al XVIII secolo*, Bolònia, Nuova Alfa Editoriale, p. 15-32. L'autor assenyalà tot d'elements relacionats amb la rosa: la flor, la rosa-creu, la roseta, la corona de roses, el psaltiri, i també la relació que té amb la devoció popular.
- 14 L'auge de les confraries s'ha atribuït a la victòria de la Batalla de Lepant el 7 d'octubre de 1571, que llegendàriament es va guanyar gràcies a la intervenció de la Mare de Déu del Roser. Aleshores era papa el dominic Pius V, qui atribuïx l'aparició de la Verge a les nombroses processons que aquell dia, un primer diumenge d'octubre, se celebraven a tot Roma. Aquesta victòria és enormement simbòlica per a l'Església de la Contrareforma, que aleshores estava celebrant les diferents sessions del Concili de Trento, ja que representa una victòria sobre els «infidels».
- 15 Jeroni TAIX (1597), *Llibre dels miracles de Nostra Senyora del Roser..* Barcelona, Estampat a casa de Sebastià Comelles. fols. 7v-8. «[...] los Predicadors lo denuncien en los pulpits, trones, y posen cedules a les portes de les Esglésies dels nostres monestirs, y davant la capella del Roser [...]»
- 16 Per exemple, la fundació de la confraria del Roser d'Olot la realitza un frare dominic del convent de Balaguer.
- 17 Un exemple esplèndid de les indulgències i les gràcies es pot veure al *Llibre del Roser*, de Jeroni Taix, del qual se'n coneixen diverses edicions. Les indulgències ocupen bona part del llibre. Jeroni TAIX, *Op. cit.*
- 18 La primera confraria del Roser es fundà a Colònia, Alemanya, el 1475 gràcies a l'impuls del dominic Alan de la Rupe i del bisbe Jacob Sprenguer. Després d'aquesta fundació les confraries del Roser es comencen a estendre per Alemanya i seguidament per la resta d'Europa.
- 19 Són molts els autors que han parlat de la sociabilitat en les confraries, entre aquests: J. M. PUIGVERT i SOLÀ, *Op. cit.*; T. A. MANTECÓN MOVELLÁN, *Op. cit.*; E. GRENDI (1976), «Le confraternite come fenomeno associativo e religioso», a Carla RUSSO (ed), *Società, chiesa e vita religiosa nell'«Ancien Régime»*, Nàpols, Guida, p. 115-185; J. P. GUTTON (1984), «Confraternities, Curés, and Communities in Rural Areas of the Diocese of Lyon under the Ancien Régime», *Religion and Society in Early modern Europe 1500-1800*, Londres, George Allen and Unwin.
- 20 J. P. GUTTON, *Op. cit.*, p. 202-203, destaca que el sentiment de comunitat comença moltes vegades en les confraries. Isidoro MORENO (1999), *Las hermandades andaluzas. Una aproximación desde la antropología*, Sevilla, Universidad de Sevilla, colección bolsillo, núm. 24, p. 38. La confraria és un mitjà on es desenvolupa la sociabilitat, on els individus no es coneixen pels seus rols socials, sinó per les seves personalitats; a més a més, la confraria estabilitza i fa perdurables les relacions. Vegeu també I. MORENO (1991), «Identidades y rituales», a J. PRAT *et. al.*, *Antropología de los pueblos de España*, Madrid, Taurus, p. 601-636.
- 21 Sobretot per entendre la correspondència entre sentiment d'identitat i devoció vegeu William A. Jr. CHRISTIAN (1978), *Religiosidad popular. Estudio antropológico en un valle español*, Madrid, Tecnos. Sobre els diversos nivells d'identitat vegeu: Andrés BARRERA (1985), *La dialéctica de la identidad en Cataluña. Un estudio de antropología social*, Madrid, CIS.
- 22 Xavier SOLÀ i COLOMER, *Op. cit.*; J. M. PUIGVERT i SOLÀ (ed.) (2003), *Les visites pastorals dels orígens medievals a l'època contemporània*, Biblioteca d'història rural, p. 79.
- 23 Isidoro MORENO, *Op. cit.*, p. 44 i s., on estableix una tipologia de classificació de confraries, emprat en aquest estudi.
- 24 Així és com les defineix un dels pioners en l'estudi de la parròquia, les confraries i la religiositat local, Gabriel LE BRAS (1976), *L'Église et le village*, França, Flammarion, Nouvelle Bibliothèque Scientifique, p. 159-164.
- 25 Per exemple en la confraria del Roser de Beget s'assenyalà al costat dels confreres inscrits els anys que han efectuat els pagaments, i si no ho fan, s'escriu «no paga». ADG, Parròquia de Beget, Llibre de confraria de Nostra Senyora del Roser, 1796-1832.

- 26 Es pot veure en els diversos llibres de confraria de l'ADG, en què les llistes dels inscrits són completes, tant per nombre de persones com per les seves procedències. En la gran majoria de casos les persones s'inscriuen per cases, tant pels propietaris com els mossos que hi treballen.
- 27 ADG, Lletres, U-285, f. 152.v. Aprovació de venda feta per la confraria del Roser de Tortellà a Josep Camó, d'una casa i hort, 26 d'octubre de 1782.
- 28 Un exemple és el de Vila-rodona, tot i que fora de l'àmbit del Pirineu. Entre 1601 i 1650 hi ha un 16% dels testaments que volen ser enterrats a la capella del Roser; de 300 misses encomanades del 1601 al 1700, 97 són per al Roser. J. SANTESMASES i OLLÉ (1995), *Els arrendaments municipals del segle XVIII a Vila-Rodona. Testaments de Vila-Rodona segles XVII-XIX*, Valls, Institut d'Estudis Vallencs, Estudis comarcals, p. 100 i 128.
- 29 Pels retaules a la Catalunya Nord vegeu Eugène CORTADE (1973), *Retables baroques du Roussillon*, Perpinyà, Sinthe. Teresa AVELLÍ i CASADEMONT (2003), «El catàleg d'obra de Josep Sunyer i Raurell: l'obra conservada a la Catalunya Nord (1690-1718)», Treball de recerca de doctorat, UdG, dirigit per Joan Bosch i Ballbona.
- 30 Josep M. MARQUÈS (1991), «Comitents i documentació de l'art d'església al bisbat de Girona, s. XVI», a Joan BOSCH i BALLBONA; Joaquim GARRIGA i RIERA (dir.), *De Flandes a Itàlia. El canvi de model en la pintura del segle XVI: el bisbat de Girona*, Girona, Museu d'Art, p. 25 i 27.
- 31 El que Prat anomena una «condensació simbòlica» J. PRAT (1989), «Los santuarios marianos en Cataluña: una aproximación desde la etnografía», a C. SANTALÓ *et. al.* *Religiosidad Popular. III Romerías, hermandades y santuarios*, Barcelona, Anthropos, p. 242.
- 32 Retaule realitzat per Pau Costa el 1704, ha estat estudiat sobretot per Josep M. SOLÀ-MORALES (1962-1963), «Obras de los escultores Pablo y Pedro Costa en Olot», *Pyrene*, núm. 3, 4, 5, p.: núm. 3: 91-98; núm.4: 114-119.; núm.5: 159-167. Carles DORICO i ALUJAS (1994), «La dauradura del retaule del Roser, de l'església parroquial de Sant Esteve d'Olot», *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca*, Olot, p. 103-132.
- 33 ADG, Lletres, U-225, f. 140v, 6 abril de 1620, Castellfollit de la Roca. ADG, Lletres, U-315, f108, 1609, Cogolls. Per al cas d'Olot vegeu Caterina CAPDEVILA i WERNING, «Les confraries del Roser com a comitents de retaules en els segles XVI, XVII i XVIII. El cas de la confraria del Roser d'Olot», en premsa. Comunicació llegida a les *Jornades d'Història de l'Art a Catalunya. L'època del Barroc i els Bonifàs*, Valls, 1, 2, i 3 de juny de 2006.
- 34 És a dir, els cinc misteris de goig són: l'Anunciació, la Visitació, el Naixement, Jesús entre els Doctors, i l'Adoració dels Reis; els cinc misteris de dolor són: Oració a l'hort de Getsemaní, Coronació d'Espines, Flagel·lació, Camí del Calvari i Crucifixió; i els cinc misteris de glòria són: Resurrecció, assumpció de la Verge, Ascensió, Pentecostès i coronació de la Verge.
- 35 Jeroni TAIX, *Op. cit.*, fol. 42v.
- 36 Carme SALA i GIRALT (1987), *L'Art religiós a la comarca de la Garrotxa*, Olot, Alzamora, p. 147; es transcriu el contracte del retaule de Beget, de 1610, i el de Sant Iscle, de 1625, p. 158-160.
- 37 Erika SERNA i COBA; i J. SERRA i PERALS (2000), «Documents per a la història de l'art altempordanesa (1595-1618)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 33, p. 245-246.
- 38 Vegeu Carme SALA i GIRALT, *Op. cit.*; Caterina CAPDEVILA i WERNING, *Op. cit.*, p. 107.
- 39 Erika SERNA i COBA; i J. SERRA i PERALS, *Op. cit.*, p. 198-199. Notícia de la dauradura del retaule de Darnius: L. GALLINARO (2005), «Retables baroques de la province de Gerone (1580-1777): études iconologique et socioculturelle (modes de production, diffusion, réception)», Tesi doctoral codirigida per Jean-Marc Buiguès i Javier Antón Pelayo. Bordeus-Barcelona, Université Bordeaux III Michel de Montaigne, U.F.R. Études ibériques et ibéro-américaines i Universitat Autònoma de Barcelona, p. 1.233
- 40 Carme SALA i GIRALT, *Op. cit.*, p.134; Erika SERNA i COBA; i J. SERRA i PERALS, *Op. cit.*, p. 219-220.
- 41 J. M. PUIGVERT i SOLÀ, *Op. cit.*, p. 176 i s.